

Інформаційно-культурний вплив на свідомість за часів Київської Русі

У статті досліджено інформаційно-культурний вплив на свідомість населення за часів Київської Русі, розглянуто роль культурного складника інформаційного впливу під час інформаційної боротьби.

Ключові слова: культура, інформаційна війна, Київська Русь.

З і стрімким розвитком інформаційної сфери суспільства виникло багато нових явищ і понять, які потребують наукового осмислення й вивчення. Так, з кожним роком збільшується кількість праць, присвячених проблемам інформаційної війни та інформаційно-психологічного впливу на свідомість людей. Здавалося б, ці теми набули актуальності вже в ХХ–ХХІ ст., однак екскурс у далекі часи наводить на думку про те, що історія інформаційних війн та інформаційно-психологічного впливу набагато давніша, ніж прийнято вважати.

Серед науковців, які зробили великий внесок у вивчення інформаційних війн та інформаційно-психологічного впливу на свідомість людей, можна назвати Г. Почепцова, С. Кара-Мурзу, Р. Чалдіні, Д. Рашкофа, М. Волковського, В. Остроухова, Д. Фролова, С. Гриняєва та багатьох інших.

Усі вони приділяли увагу темі використання інформаційно-психологічного впливу з метою отримання певних ресурсів у різні історичні епохи. *Актуальність* статті полягає в тому, що на сьогодні історія інформаційних війн на українських землях залишається маловивченою, зокрема за часів Київської Русі. Також додатково уваги потребує культурний складник інформаційно-психологічного впливу, оскільки його роль у процесі інформаційної агресії малодосліджена.

Мета статті – визначити вияви цілеспрямованого інформаційного впливу в часи Київської Русі на українських землях, з'ясувати значення культурного складника під час інформаційно-психологічної активності.

Завдання статті: проаналізувати інформаційно-психологічні впливи у Київській Русі, з'ясувати роль культури в інформаційних війнах.

Завдяки своєму географічному розташуванню та сприятливим кліматичним умовам, територія України з давніх часів була заселена людьми – представниками різних епох і культур, які в процесі життєдіяльності взаємодіяли між собою,

змагалися за їжу, жінок, землю та інші блага. У перших, найпримітивніших, формах людських взаємин під час зіткнення інтересів ключове місце займала фізична сила, але з розвитком цивілізації вагомішу роль почав відігравати розум. Уміння обхитрувати суперника, перемогти без застосування фізичної сили і зброї стали першими зародками сучасних складних інформаційно-психологічних операцій та інформаційних війн.

Давньоруська державність формувалася й розвивалася за допомогою непрямого впливу духовних та ідеологічних чинників. Велика територія Русі з багатьма племенами не могла утримуватися в єдності тільки завдяки фізичному примусу. Саме тому княжа і боярська влада намагалася постійно легалізувати свій статус за допомогою різних психологічних прийомів, вводила об'єднувальні категорії та поняття. Маніпулювання страхом щодо ворожих нападів войовничих сусідів, необхідністю захисту рідної землі та «волею богів» відбувалося з метою централізації влади, поступового її переходу від місцевих вождів племен до київського князя.

Тому є всі підстави для того, щоб говорити про ознаки ведення стратегічних інформаційних війн уже в ті часи. Об'єднання племен в одній державі потребує відмови від певних уніфікованих компонентів власної культури на користь загальної культури, що формується інформаційним простором держави. Отже, князь, який завоював племена чи був запрошений ними з військовою дружиною для захисту від ворогів, трансформуючи їхні культурні простори, виступав у ролі інформаційного агресора, оскільки адаптував їх світоглядні позиції, традиції, поведінку до умов життя в новому державному утворенні. Поступово всі племена мали злитися в єдиний народ з єдиним світоглядом, культурою і моральними цінностями. А це по суті й є наслідок стратегічної інформаційної війни.

Культурний простір Київської Русі не був наслідок: кожне із слов'янських племен і надалі

послугувалося здавна створеними власними культурними просторами, однак вони вже були адаптовані до співіснування і життя з сусідніми слов'янськими племенами в одній державі. Зміщуються акценти в розподілі на «чужих» і «своїх».

«Чужого», що усвідомлюється як представник іншого етносу, країни в міфології багатьох культур наділяли рисами «дивака» або, найчастіше, «ворога». У ході міжкультурної взаємодії «чужий» може трансформуватися в «іншого» (дивного, але не ворожого), який своєю присутністю збагачує культуру, стимулює її до самопізнання й самоусвідомлення. Відверто ворожий «чужий» актуалізує внутрішній потенціал культури, стимулює її до активної творчості [1, 112].

Київські князі вели таку внутрішню політику, яка б дозволяла відбутися міжкультурній взаємодії між різними племенами, щоб вони не приймали племена, які входили до складу Київської Русі, як ворогів, а сприймали їх «іншими». Потім докладалися зусилля для того, щоб «інші» перетворилися у «своїх». Для цього треба було об'єднувати племена на загальних цінностях, перед страхом спільних загроз.

Військова могутність язичницької Русі багато в чому визначалася високим морально-бойовим духом війська. Стійкість, впертість, дружність і презирство смерті – якості, які були продуктом руського світогляду тих часів, що перейшов і в добу християнської Русі [2, 237–246].

У давні часи ключовим аргументом будь-яких зіткнень інтересів виступала сила, проте варто враховувати той факт, що ґрунтувалася вона на культурно-психологічній основі. Ще змалку майбутні воїни переймали ті військові якості (не лише вправне володіння зброєю, а силу духу, відчайдушність тощо), які допомагали акумулювати силу, здійснювати психологічний тиск на супротивників своїм зовнішнім виглядом і поведінкою.

Значний інтерес викликають іграшки часів Київської Русі, де велику увагу приділяли дерев'яним мечам, списам, лукам. Також під час археологічних розкопок знаходять коників та вершників [3].

Ще з дитинства майбутні воїни по-різному заохочувалися до військової майстерності. Прагнення і мрії про те, щоб бути сильним та непереможним у бою, навіювали переказами й казками, сюжети яких діти розігрували у своїх іграх. Так відбувалася психологічна підготовка до військової справи.

Інформаційно-психологічний вплив князями часто здійснювався за допомогою сказань і переказів про них. Князів і правителів Києва оспівували в легендах, створювали образ воїнів із надприродною силою. Зокрема Олег, якого ще називають

Віщим, сприймався як великий маг і чарівник [2, 34].

Створення такого образу князя, з одного боку, утверджувало впевненість в його особливості, що легітимізувало право обіймати престол, з іншого – давало відчуття непереможності власних військ під проводом лідера з надприродними здібностями. Так само виправдовувалися завоювальницькі походи князя, який виступав у ролі намісника богів, був під їхнім захистом і благословенням.

У давніх літописах наведено історію хитроців родича Рюрика – Олега, який здобув владу як опікун малолітнього князя Ігоря. А для того щоб захопити Київ, де правили Аскольд і Дір, їх запросили в стан норманів, буцім для того, щоб дати багаті подарунки. Коли ж правителі Києва прибули до Олега, їх було схоплено і вбито. Так була завойована влада в Києві [4, 16–18].

Давні літописи переповнені описами різноманітних хитроців, які застосовувалися на Русі під час змагання за київський престол, а також під час воєнних подій. Багато таких історій не викликають стовідсоткової довіри науковців, однак вказують на те, що, незважаючи на певні перебільшення, все-таки обман часто застосовувався у боях. Крім того, такі розповіді знову-таки звеличували мудрість і силу народних героїв-богатирів, старійшин та князів.

Примітною є легенда про чотири помсти княгині Ольги древлянам за вбивство свого чоловіка князя Ігоря. Коли послы древлянського князя Мала прийшли просити руки Ольги, вона вдала, що пропозиція їй до вподоби. Княгиня гарно прийняла послів, і, щоб їх більше звеличити, запропонувала нести їх у лодях і величати. Коли послы виконали прохання Ольги, їх піднесли до глибокої ями, скинули туди і живцем засипали землею. Наступні послы князя Мала теж платили життям, коли княгиня запропонувала їм, перш ніж вони зможуть відвідати святкування, сходити до лазні, де їх живцем було спалено. Наступна помста відбулася на землях древлян, на могилі князя Ігоря. Древлянська знать на поминках захмеліла, а воїни Ольги їх посікли. Після цього княгиня оголошує війну древлянам, під час якої теж застосовує хитрість: говорить про перемир'я, але просить малу данину: по три голуба і три горобця з кожної оселі. Коли ж княгиня отримала, що просила, наказала прив'язати до лапок птахів ґноти і підпалити їх. Голуби і горобці полетіли під стріхи своїх осель. Так було спалено поселення ворогів Ольги [4, 21–29].

Багато науковців, аналізуючи ці легенди, протягом тривалого часу продовжують суперечки щодо істинності тих чи інших тверджень. Але в будь-якому випадку впевнено можна сказати про вплив цих легенд на свідомість людей у Київській

Русі та їхніх потомків. Наведені легенди є показовим прикладом маніпуляції фактами і подіями. Наведені розповіді виправдовують жорстокі дії княгині, яка помстилася за смерть чоловіка, і змальовують у невідгідному світлі древлян, які вбили князя Ігоря через надмірні побори, також висміюються їхня недалекоглядність та наївність, у той час, як княгиня Ольга постає мудрою, вірною та сильною духом жінкою.

Створення ілюзії достатку чи нестачі, кількості війська (переодягання жінок), сили чи слабкості, досконалості озброєння часто застосовувалося під час воєнних кампаній. Також використовувалися зрадники, створювалася паніка, суперника дезінформували, хитрували з відступами, штучно створювалася безвихідна ситуація для того, щоб власні воїни мужніше билися (закриття воріт Святославом за воїнами, що вийшли в поле) та ін. [5, 76–77].

Одруження між князями та представницями царського роду впливових держав теж у той час впливало на населення та ворогів. Одруження Володимира Великого з візантійською царівною Анною долучало його до високого авторитету спадкоємниці античної культури й могутності Греції та Риму, а Русь в очах сусідів ставала могутнішою [6, 22].

Уведення християнства на Русі було теж частиною стратегічної інформаційної війни. Візантія, як і Рим, будь-якими способами намагалася розширити свій вплив в основному за допомогою релігії. Християнізація Русі за візантійським зразком сприймалася Візантією як дипломатична перемога, адже, крім збільшення одновірців, вони здобували потужного союзника, на якого можна було впливати через нову релігію й культуру. Християнство змінило інформаційно-культурний простір Київської Русі.

Серед інформаційно-психологічних протиборств того часу на території Русі викликають інтерес змагання Візантії та Риму. Папа Римський вів переговори про хрещення Русі за західним зразком, у свою чергу Візантія просила київських князів не мати відносин із Папою. Намагання Риму здобути владу над Руссю, привнести свою віру часто супроводжувалося психологічними впливами. Зокрема підготовка туровським князем Святополком заколоту проти свого батька Володимира була зумовлена впливом католицького єпископа Рейнберна, який мав завдання поширювати католицизм на Русі [7, 90].

Те що Візантія вважала прийняття християнства на Русі за східним зразком своєю дипломатичною перемогою, не є перебільшенням. І Папа Римський це добре розумів. Адже разом із запровадженням православної віри на Русі, Візантія отримала могутнього союзника, на якого через церкву нерідко намагалася впливати.

Візантія виграла стратегічну інформаційну війну, насамперед, у Риму. Намагання ж втручатися у внутрішні справи Київської Русі після прийняття християнства через інститут церкви не дало очікуваних результатів. Насамперед тому, що князь Володимир не дозволяв жодних подібних посягань, а подекуди відправляв візантійських священнослужителів на батьківщину, замінюючи вітчизняними. Князь намагався використати культурний потенціал Візантії і при цьому зберегти культурну автономію. Християнізація Русі була принагідним засобом для зміцнення влади князя, нова релігія стала вагомим компонентом трансформованого культурно-інформаційного простору, який мав на довгі роки стати сполучною ланкою для різних племен, що населяли державу.

Християнізація не була легкою для влади. Несприйняття людьми нової релігії та небажання відмовитися від давнього світогляду змусили пристосовувати православ'я до умов культурного життя слов'ян. Так, християнська модель світу була накладена на культурну модель слов'янського світорозуміння. На місцях колишніх кумирень і капищ будувалися храми, християнські свята призначалися на ті самі дати, що і язичницькі [8, 15].

Зміна релігії спричинила переосмислення багатьох цінностей і переконань. Люди не бажали зраджувати вірування предків і чинили опір. Княжа влада вдавалася до фізичного примусу. Немало обрядів старої віри дійшло до наших часів під виглядом християнських (коляда, щедрування, посівання, святкування Івана Купала тощо). Трансформація інформаційно-культурного простору призвела до змін у свідомості та поведінці людей на користь суб'єктів впливу.

Після прийняття християнства князь Володимир стає ідеальним князем, який оспівується давньоруськими книжниками. У творах відбувається привнесення божественного в існуючу дійсність. Образи святих завжди є прикладом для наслідування [9, 73].

Князь оточив себе книжниками, почав підтримувати освіту, став меценатом для церкви. Таким чином, він був забезпечений похвалою і прихильністю книжників та священників, які поширювали позитивну інформацію про князя.

З уведенням християнства духовне життя Русі потрапляє під вплив релігійної ідеології. Виникнення слов'янського письма залучало людей до писемної культури, яка створила культ книжки, що вважалася великою цінністю, вишукано прикрашалася і ревно оберігалася [8, 12].

Будівництво храмів теж сприяло зміцненню величі князя і держави. Розкіш церкви, вишукані богослужіння вражали людей, викликали бажання долучитися до прекрасного.

Прийняття християнства сприяло розповсюдженню на території Русі християнської літератури. Це твори священиків: «Шостидневи», «Фізіологи», «Патерики», «Ізборники» та ін. Звернення русичів до такої літератури зумовлює вплив на культуру Русі античної та візантійської філософських традицій [10, 105].

Навіть після прийняття християнства, за літописами, населення Русі не припиняє послуговуватися категоріями язичницького світогляду. Крім того, воно вдало використовує свою мудрість перед загрозою воєнного вторгнення. Примітним прикладом цього твердження є легенда про перемогу над печенігами, яка описується в кількох давніх джерелах. У 997 році, коли князь Володимир пішов збирати дружину в околиці Новгороду, печеніги повторно напали на околиці Києва й зупинилися під Белгородом так, що ніхто не міг вийти з міста, що загрожувало неминучим голодом. І коли на віче вже було вирішено здатися, один старець порадив викопати колодязі й заповнити один ситою (вода з медом), а інший – тістом і прикликати печенізьких старців на переговори. Коли ті прийшли в місто, жителі сказали, що їх годує сама земля, тому вороги з ними нічого зробити не зможуть. Печеніги повірили і відступили [5, 75].

Сучасній людині важко всерйоз сприймати таку легенду. Але, враховуючи забобонність і віру в надприродні сили того часу, такий перебіг подій справді міг бути в історії. Крім того, літописець хотів іще раз підкреслити мудрість руських людей, на відміну від одурених ворогів. Уміння переконати ворога відступити без жодного пострілу лише засобами психологічної цілеспрямованої дії можна вважати вдалою інформаційною операцією тих часів.

Князь навіть після прийняття християнства, звертаючись до воїнів та народу, особливо перед війнами, бойовими походами, найчастіше апелював до язичницьких цінностей. Стратегічна інформаційна війна потребує багато часу, і князь добре розумів, що з уведенням християнства населення не відмовилося від язичництва. Саме тому бажану реакцію від людей можна було отримати лише засобами традиційної інформаційної війни, яка передбачає звернення до культурних цінностей як об'єкта інформаційного впливу.

Найбільш поширеними видами викладу філософських ідей на Русі були проповіді у формі «слов», «повчань», «послань» тощо. Тексти проповідей мали виховний характер, торкалися, крім релігійних, філософських, моральних та політичних проблем. У проповідях застосовувалися засоби риторики, зокрема метафори, символи, антитези, бажання вплинути на уяву та почуття читачів. Значного поширення в літературі Київської Русі набуває агіографічний жанр – розповіді про

світських і духовних осіб, канонізованих церквою. Головною метою таких творів було повчання на основі певного «життя». Також з давньохристиянської літератури до культури Київської Русі потрапляє притча. На формування цього жанру великою мірою вплинули Біблія, давньохристиянські романи «Повість про Акіра Премудрого», «Александрія» тощо [10, 107–109].

Проповіді, які базувалися на життєвих прикладах, мали на меті сприяти засвоєнню християнських цінностей. Поступова інформаційна робота, яка велася століттями, мала свої наслідки. Синтез язичницького і християнського світогляду став основою нового культурного простору Київської Русі, а православна віра стала одним із найпотужніших ідентифікаторів для предків українського народу.

Бажання посісти київський престол змушувало князів легітимізувати владу. Цього можна було на той час досягти за допомогою засобів мистецтва, насамперед сакральної архітектури. Тому храми, крім релігійних функцій, виконували роль демонстрації величі княжої «божественної» влади [11, 76].

Період роздробленості Давньої Русі характеризувався практикою певних дипломатичних та військових взаємовідносин у процесі чого відігравав важливу роль і психологічний тиск. Зокрема, потужна військова сила застосовувалася для залякування під час загрози вторгнення, економічний тиск (перекриття шляхів постачання продовольства) теж використовувався князями для того, щоб змусити об'єкт агресії прийняти вигідне рішення для сторони, яка чинила тиск; династичні шлюби зміцнювали військові союзи; а збори віча для підтримки в боротьбі проти того чи іншого князя практикувалися доволі часто [12, 146–151].

Маніпуляцію свідомістю часто називають засобом впливу на маси в демократичній державі, на відміну від тоталітарної, де використовується великою мірою репресивна система. Із літописів ми бачимо, що вагому роль в політичному житті на той час відігравало віче, прихильність якого намагалися завоювати як князі, так і бояри. Методи ж впливу на віче були не репресивними, оскільки такий підхід міг би тільки ускладнити ситуацію.

У суперництві князі часто опиралися на звичаї та правові норми. Так, Ярославичі неодноразово вдавалися до аргументів старійшинства, «отчини» та ін. [12].

Сам факт владарювання в Києві вже справляв інформаційно-психологічний вплив на ворогів та руських князів. У 1236 р., коли війська хана Менгу підійшли до Києва, їх вразила краса й велич столичного міста, оборонні споруди та собори. Тому він не наважився штурмувати

місто. Боротьба руських князів за Київ теж мала символічний характер: той хто володів Києвом, очолював Русь. Хан Батий теж розумів політичну роль Києва, саме тому передав його суздальському князю Ярославу Всеволодовичу, оскільки побоювався південноруських князів, які мали міцне підґрунтя в Києві, що могло становити загрозу його правлінню [13, 42–43].

Образ сильного князя, який посідає київський престол, загрожував загарбникам Русі. Київ слугував символом колишньої слави й могутності, при вдалому використанні якого можна було об'єднати розділені князівства, і спільними зусиллями під проводом київського князя здобути перемогу над ворогом, що і непокоїло хана.

Із зазначеного можна зробити *висновки*, що за часів Київської Русі широко використовувалися різні способи впливу на свідомість людей з метою отримання певних матеріальних або нематеріальних ресурсів. Об'єднання племен в одну державу мало всі ознаки стратегічної інформаційної війни, коли, вносячи зміни в культурний простір об'єкта впливу, суб'єкт агресії досягав змін у свідомості та поведінці людей. Велику роль у всіх актах інформаційно-психологічного впливу відігравала культура: з одного боку, при необхідності князі впливали на людей, використовуючи цінності язичницької релігії та світогляду, з іншого – формували новий культурний простір, щоб перетворити різноплемінне населення в один народ, з єдиною вірою та культурою, що жив би в спільній державі з централізованою владою в Києві.

1. *Більченко С.* Мотив чужого в культурі Київської Русі (на прикладі східної традиції в давньоруській філософській думці) // *Філософські ідеї в культурі Київської Русі*. – Полтава, 2009. – С. 112–125.

2. *Варнашова О. Ф.* Воєнно-філософські ідеї Київської Русі : герменевтичний аспект. – К. : Гілея, 2009. – Вип. 18. – С. 237–246.

3. *Археологія.* Древняя Русь. Быт и культура. – М. : Наука, 1997. – 368 с.

4. *Толочко П.* Дворцовые интриги на Руси / П. Толочко. – К. : ВД «Альтернативи», Вид-во «АртЕк», 2001. – 208 с.

5. *Бережинский В. Г.* Тактика обороны городов и крепостей Древней Руси / В. Г. Бережинский, М. Г. Ивануц. – К. : Украинский институт военной истории, 2008. – 142 с.

6. *Бабій В.* Інтимне життя давньоруських князів / Василь Бабій. – Надвірна : ЗАТ «Надвірянська друкарня», 2003. – 80 с.

7. *Шекера І. М.* Київська Русь XI ст. у міжнародних відносинах / І. М. Шекера. – К. : Наукова думка, 1967. – 200 с.

8. *Левицький С. С.* Духовна мудрість Древньої Русі як тип філософської культури : консп. матер. до семінару зі спецкурсу «Історія філос. думки в Україні» / С. С. Левицький. – К., 1995. – 35 с.

9. *Снігур С.* Особливості формування моралі та моральності в культурі Київської Русі-України / Світлана Снігур // *Тернопільський держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Наук. записки. Сер.: Філософія*. – Тернопіль, 2000. – Вип. 5. – С. 71–77.

10. *Ночовка О. І.* Особливості жанрового викладу філософських ідей в культурі Київської Русі // *Вісник. Соціологія. Філософія. Політика* / Дніпропетровський ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – Вип. 6. – С. 103–110.

11. *Гордієнко Д.* Легітимація великокнязівської влади в храмовій архітектурі Русі // *Філософські ідеї в культурі Київської Русі* : зб. наук. пр. за матер. II давньоруських іст.-філос. читань «Філософські ідеї в культурі Київської Русі» (Полтава, 10 черв. 2009 р.). – Полтава : РВВ ПДАА, 2009. – С. 67–79.

12. *Котляр М.* З історії внутрішньої дипломатії Київської Русі // *Слов'янські культури в європейській цивілізації*. – К., 2001. – С. 146–159.

13. *Івакін Г. Ю.* Київ часів Михайла Всеволодовича / Г. Ю. Івакін, М. А. Сагайдак // *Святий князь Михайло Чернігівський та його доба* : матер. церков.-іст. конф. – Чернігів : Сіверянська думка, 1996. – С. 41–44.

Подано до редакції 03. 10. 2012 р.

Parfenyuk Igor. The information and cultural impacts on consciousness in the times of Kyiv Rus.

The information and cultural impact on consciousness of the population in the times of Kyiv Rus is studied in this article. The role of cultural component of information impact during information struggle is considered.

Keywords: culture, information struggle, Kyiv Rus.

Парфенюк И. Н. Информационно-культурное влияние на сознание во времена Киевской Руси.

В статье исследуется информационно-культурное влияние на сознание населения во времена Киевской Руси, рассматривается роль культурной составляющей информационного влияния во время информационной борьбы.

Ключевые слова: культура, информационная война, Киевская Русь.